

A FOGYASZTÓK VÉDELME NEK
ÚJ IRÁNYAI ÉS KIHÍVÁSAI
A XXI. SZÁZADBAN

Szerkesztette:
SZIKORA VERONIKA és ÁRVA ZSUZSANNA

A Debreceni Egyetem
Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa

Felelős kiadó:
SZIKORA VERONIKA, dékán
Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Szerkesztők:
SZIKORA VERONIKA és ÁRVA ZSUZSANNA

A szövegek korrektúráját
TÖRÖK ÉVA végezte.

A tanulmányokat lektorálták:
PROF. DR. BENCZE MÁTYÁS
egyetemi tanár, tudományos és stratégiai dékánhelyettes
Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék

DR. HAJNAL ZSOLT
egyetemi adjunktus
Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
Polgári Jogi Tanszék

ISBN 978-963-473-988-3

Készült a Főnix Média nyomdaüzemében.

Debrecen, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

SZIKORA VERONIKA

ELŐSZÓ7

P. SZABÓ BÉLA

A LÓKUPECEK JOGA SZAVATOSSÁGI KÉRDÉSEK A 17. SZÁZAD
EURÓPAI JOGTUDOMÁNYÁBAN ÉS GYAKORLATÁBAN EGY NEVEZETES ESETGYŰJTEMÉNY
KAPCSÁN 11

FÉZER TAMÁS

A FOGYASZTÓK ADATAINAK ÉS PRIVÁTSZFÉRÁJÁNAK VÉDELME
ELEKTRONIKUS KÖRNYEZETBEN 53

TÖRÖK ÉVA

A FOGYASZTÓI SZERZŐDÉSEKKEL KAPCSOLATOS JOGALKALMAZÁS – KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL AZ EGYÉRTELMŰ MEGFOGALMAZÁS KÖVETELMÉNYÉRE 67

SZIKORA VERONIKA – JAGUSZTIN TAMÁS

HELYZETKÉP A TÁRSULT PERLÉSRŐL – EURÓPÁBAN ÉS AZON TÚL 83

CSÉCSY ANDREA

A KELLÉKSZAVATOSSÁGI IGÉNYÉRVÉNYESÍTÉSI HATÁRIDŐK
AZ 1959. ÉVI IV. TÖRVÉNY HATÁLYBALÉPÉSÉTŐL NAPJAINKIG 97

VARGA NELLI

A FOGYASZTÓI KÖLCSÖNSZERZŐDÉSEK JÓERKÖLCSBE ÜTKÖZÉSE 111

HAJNAL ZSOLT

GONDOLATOK A BÉKÉLTETŐ TESTÜLETI ELJÁRÁS REFORMJÁHOZ 127

BIHARI ERIKA

LEHETŐSÉGEK ÉS KIHÍVÁSOK – KOLLEKTÍV FOGYASZTÓI JOGÉRVÉNYESÍTÉS
MAGYARORSZÁGON 147

PRIBULA LÁSZLÓ

TULAJDONJOG MINT BIZTOSÍTÉK? A MAGYARORSZÁGI JOGALKALMAZÁS
DILEMMÁI – A FIDUCIÁRIUS HITELBIZTOSÍTÉKOK ÉRTÉKELÉSE A MAGYARORSZÁGI
BÍRÓI GYAKORLATBAN 157

BENCZE MÁTYÁS

A VISELKEDÉSTUDOMÁNYOK EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTHATÓSÁGA
A HAZAI FOGYASZTÓVÉDELMI JOG TERÜLETÉN 173

GÁBRI ANGÉLA

MODERN KORI KIHÍVÁSOK A FOGYASZTÓVÉDELMI JOGALKOTÁSBAN
– A FOGYASZTÓI MAGATARTÁS TUDOMÁNYA 189

FICSOR KRISZTINA

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS ELMÉLETI KÉRDÉSEI A FOGYASZTÓVÉDELMI SZABÁLYOZÁS
TERÜLETÉN, A JOGI PATERNALIZMUS PROBLÉMÁJA 207

CSŰRÖS GABRIELLA

AZ ÁLLAM (KÖLTSÉGVETÉS) ÉS A PÉNZÜGYI SZEKTOR KÖZÖTTI KAPCSOLAT
GYENGÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ UNIÓS INTÉZKEDÉSEK 225

LOVAS DÓRA – HORVÁTH BETTINA

PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELMI JOGVISZONY ALAKULÁSA
A GLOBÁLIS PÉNZÜGYI-GAZDASÁGI VÁLSÁG ELŐTT ÉS UTÁN 243

BÁNYAI ORSOLYA – FODOR LÁSZLÓ

ZÖLD JELZÉST KAPOTT? – TERMÉKJELÖLÉSEK A FOGYASZTÓ-
ÉS A KÖRNYEZETVÉDELEMBEN 275

ÁRVA ZSUZSANNA

FOGYASZTÓVÉDELEM A KÖZIGAZGATÁSI REFORMOK KERESZTMETSZETÉBEN295

NÁDAS GYÖRGY

ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTELEK A MUNKAJOGBAN,
FOGYASZTÓ-E A MUNKAVÁLLALÓ313

ZACCARIA MÁRTON LEÓ

AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD ELVÉNEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A SZOLGÁLTATÁSOKHOZ VALÓ
HOZZÁFÉRÉS ÉS AZ ÁRUFORGALOM TERÜLETÉN AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD HATÓSÁG
AKTUÁLIS JOGGYAKORLATÁBAN329

MADAI SÁNDOR

MEGJEGYZÉSEK A „FOGYASZTÓVÉDELMI BÜNTETŐJOG” KÉRDÉSÉHEZ 349

FICSOR KRISZTINA

egyetemi adjunktus

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Jogbölcseleti és Jogsociológiai Tanszék

**AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS ELMÉLETI KÉRDÉSEI
A FOGYASZTÓVÉDELMI SZABÁLYOZÁS TERÜLETÉN
A JOGI PATERNALIZMUS PROBLÉMÁJA***

BEVEZETÉS

E tanulmány írása közben az újságírók megdöbbenve írtak egy Franciaországban történt eseményről. A hírek szerint a franciaországi Intermarché áruházlánc 70%-kal csökkentette a Nutella árát, melynek következtében a vásárlás tetteges bántalmazásba, verekedésbe torkollott az áruházakban. A francia fogyasztóvédelmi ügynökség vizsgálatot indított az ügyben, hogy az áruházlánc által alkalmazott árcsökkentés nem ütközött-e törvénybe és megfelelt-e a tisztességes piaci magatartás követelményeinek. Az eset következményeinek hatására a mezőgazdasági miniszter előterjesztett egy olyan törvényjavaslatot, amely 34%-ban határozza meg az eladók által alkalmazható árcsökkentés maximum értékét.¹

A fenti eset rávilágít arra, hogy a piac működése mindig tartogat (néha megdöbbentő) meglepetéseket, előre nem látható problémákat, amelyek azonnali megoldást igényelnek. Ebben az esetben az a tény is világossá válik, hogy az emberi természet, az emberi viselkedés vizsgálata úgy tűnik, elengedhetetlen abból a

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

1 Lásd France to investigate Nutella promotion that led to „riots”. [Elérhető: <http://www.bbc.com/news/world-europe-42866417> (letöltés dátuma: 2018. január 29.)]

szempontból, hogy bizonyos problémákra helyes jogi megoldást találjunk. Arra is rámutat ez az eset, hogy a megoldást általában a törvényi szabályozásban, a piac résztvevői szabadságának korlátozásában, a kötelezettségek vagy tilalmak meghatározásában, az állami beavatkozásban látjuk. A törvényhozók reakciója szinte azonnal a korlátozás kilátásba helyezésében nyilvánult meg. Ez a tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ennek és az ehhez hasonló reakcióknak, a piaci viszonyokba történő állami beavatkozásnak mi az igazolási alapja, melyek lehetnek azok a racionális indokok, amelyek alátámasztják az állami kötelezettségteremtést a magánszféra területén.

A kortárs szakirodalomban számos kritika fogalmazódik meg a fogyasztóvédelmi szabályozással szemben. A kritikusok érvelésében általában a következő érvek hangzanak el: a fogyasztóvédelmi szabályozásnak gyakran negatív következményei vannak, és nem mozdítják elő azokat a célokat, amelyekre megalkották őket; a szabályozás nagyon gyakran nem alkalmas a probléma megoldására; a piaci folyamatokba nem szükséges beavatkozni, mert azok kiigazítják önmagukat; a fogyasztóvédelmi törvények inkább előmozdítanak bizonyos speciális törvényhozói érdekeket, mint a fogyasztók védelmét.²

Ebben a tanulmányban amellet érvek, hogy a fogyasztóvédelmi szabályozás legitimitása – a szabályok tökéletlensége ellenére – sem kérdőjelezhető meg, hanem inkább az állami beavatkozás egy olyan elméletét szükséges elfogadni, amelyben a kritikák által említett problémákat kezelni tudjuk.

John Stuart Mill a következőképp fogalmaz *A szabadságról* című 1859-ben megjelent művében: „az önvédelem az egyetlen olyan cél, melynek érdekében az emberiségnek – kollektívan vagy egyénileg – joga van beavatkozni bármely tagja cselekvési szabadságába. Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének a megakadályozása. Az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre. Nem lehet jogosan kényszeríteni valamire, vagy visszatartani valamitől azért, mert ez jobb lenne neki, mert ettől boldogabb lenne, vagy mert – mások szerint – ez lenne a bölcs, netán a helyes dolog. [...] Az egyén csak annyiórt felelős a társadalomnak, amennyi viselkedéséből másokat érint. Mindabban, ami

2 Lásd Norman Silber: From The Jungle to The Matrix: The Future of Consumer Protection in Light of its Past. In: Jane K. Winn (ed.): *Consumer Protection in the Age of the 'Information Economy.'* Aldershot, Ashgate, (2016) 23-24. A magyar szakirodalomban például hasonló érveléssel találkozhatunk Szalai Ákos tanulmányában. Lásd Szalai Ákos: Az elveszett állam nyomában. Az államközpontú gondolkodás értelmetlensége. In: Jakab András, Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kibívások Magyarországon,* Budapest, Osiris Kiadó (2017).

csak őt érinti, jogos függetlensége korlátlan. Önmagának – saját testének és lelkének – mindenki korlátlan ura.”³

A politikai filozófia ókortól napjainkig meghatározó kérdése, hogy a közösség nevében eljáró tisztségviselők, illetve az állami intézmények autoritása milyen mértékben korlátozhatja a polgárok szabad cselekvéshez és döntéshez való jogát, röviden az autonómiáját. Ahogy Mill is fogalmaz, a történelem legfeltűnőbb jelensége a szabadság és a hatalom harca a kormányzottak és az uralkodó között. E harcnak minden esetben az volt a fő célja, hogy határokat szabjon az uralkodó hatalmának, hogy kijelöljék szabadságuk azon területét, amelyen belül az uralkodó már nem fogalmazhat meg korlátozó vagy tiltó parancsokat.⁴

A fenti idézetben Mill megfogalmazza azt az elvet, amely szerinte az állami hatalom alapjaként szolgálhat: az állam kizárólag azon az alapon avatkozhat be az egyén cselekvési szabadságába, hogy megakadályozza az egyént abban, hogy az másoknak kárt okozzon. Az egyén saját javának előmozdítása érdekében az állam nem korlátozhatja a cselekvési szabadságát, mert az indokolatlan beavatkozást jelent az egyén autonómiájába. Mill gondolatai nagyban hozzájárultak a 19. századi Európában az úgynevezett minimális állam koncepciójának térnyeréséhez, amelynek értelmében az állam funkciói pusztán a szerződések kikényszerítésére és a közbiztonság feletti őrködésre korlátozódhatnak. A 20. és a 21. században azonban nyilvánvalónak tűnik, hogy ez az elv túl szűkre szabja az állami beavatkozás elvi alapjait, és kizárja a „másokat érintő károkozások” kívül megjelenő azon körülmények mérlegelését, amelyek indokolttá tehetik az egyéni autonómia korlátozását. A cselekvéseink ugyanis nem pusztán a fizikai értelemben vett károkozás formájában okozhatnak sérelmet másoknak, ráadásul cselekvéseinkkel, döntéseinkkel saját magunknak is okozhatunk súlyos károkat. A jogelmélet és politikai filozófia egyik feladata, hogy feltárja e körülményeket és vizsgálat tárgyává tegye, hogy mely cselekményeket indokolt és milyen igazolási elv alapján jogi szabályozás segítségével tiltani, előírni vagy korlátok közé szorítani. A jogelmélet által kidolgozott ilyen elv – a kár elvén túl – az úgynevezett paternalizmus elve, amely azon magatartások jogi korlátozásának igazolási hátterét tárgyalja, amelyek során az állampolgár saját magának kárt okoz, illetve fennáll a kockázata, hogy saját magának kárt okozhat.

Hogyan kapcsolódnak a fent megfogalmazott gondolatok a fogyasztóvédelem témájához? A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény preambuluma

3 John Stuart Mill: *A szabadságról*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó (1983) 54-55.

4 Lásd uo. 41.

szerint a törvény célja, hogy „olyan szabályozás jöjjön létre, amely biztosítja a fogyasztói érdekek – különösen a biztonságos áruhoz és szolgáltatáshoz, a vagyoni érdekek védelméhez, a megfelelő tájékoztatáshoz és oktatáshoz, a hatékony jogorvoslathoz, továbbá az egyesületeken keresztül történő fogyasztói érdekképviselethez fűződő érdekek – védelmét, valamint az érvényesítésükhöz szükséges intézményrendszer továbbfejlesztését.”

A kortárs magyar illetve külföldi irodalomban a fogyasztóvédelem kapcsán rendszeresen vitatott és tárgyalt téma, hogy az állami beavatkozás a szabad piaci folyamatokba milyen elvek alapján történhet. A piaci folyamatokba történő, a fogyasztó védelme illetve a fogyasztó javának előmozdítása érdekében igazolt-e, ha igen, akkor a fogyasztó autonómiájának korlátozása milyen elvi határok között indokolt. Az autonómia korlátozása két irányban is megvalósulhat, mindkettő a fogyasztó érdekeinek előmozdítása vagy védelme érdekében történik. Az egyik oldalon a beavatkozás érintheti a fogyasztó autonómiáját, amikor a magán- vagy közintézmények a választási lehetőségek alakításával próbálják a fogyasztók döntéseit az érdekeiknek megfelelő irányba terelni. A másik dimenziója a korlátozásoknak, amikor az állam a vállalkozások, szolgáltatók szabadságát korlátozza annak érdekében, hogy a velük szemben hátrányosabb helyzetben lévő fogyasztók érdekeinek megfelelő magatartást tanúsítsanak. E tanulmány célkitűzése, hogy jogelméleti nézőpontból feltérképezze és feltárja a tartalmát azoknak az igazolási elveknek, amelyek e korlátozások mögött meghúzódnak.

Másrészt az állami beavatkozás helyessége két dimenzióban vizsgálható. Egyrészt vizsgálható gazdasági szempontból: a beavatkozás helyességét az alapján ítéljük meg, hogy az gazdasági szempontból hatékony-e. Ebben az esetben a haszonelvű gondolkodást választjuk kiindulópontnak, és azt elemezzük, hogy az állami beavatkozás vagy be nem avatkozás milyen társadalmi költségekkel jár.⁵ Az állami beavatkozás helyessége másrészt erkölcsi szempontból is értékelhető: ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a beavatkozás igazolható-e erkölcsi értékek alapján, például hogy nem korlátoz-e indokolatlanul alapjogot. Ez a tanulmány legfőképp az utóbbi szempontokat vizsgálja: a paternalizmust, mint a szabadság korlátozásának erkölcsi alapját. Abból a megállapításból indulunk ki ugyanis, hogy az állam által alkotott kötelező erejű normák igazolásra szorulnak, és ez az igazolás nem szorítkozhat pusztán a rendelkezésekben foglaltakkal járó költségek és a hasznok mérlegelésén, az államnak erkölcsi igazolást kell „benyújtania,” amikor állampolgárai szabadságát törvényben korlátozza. „A jog legitimitása,

5 Cserne Péter: Szerződési szabadság és paternalizmus: adalékok a szerződési jog közgazdasági elemzéséhez. *Százdékvég*, 2006/41. 58.

autoritása is nagyban függ attól, hogy vajon szabályait helyes indokkal (*for right reasons*) alkották és érvényesítik-e.”⁶

A fogyasztóvédelem területén a szabadságkorlátozó elvek közül tehát az úgynevezett paternalizmus elve releváns, amely az állampolgárok szabadságának korlátozását azzal igazolja, hogy a korlátozás a címzett érdekeinek előmozdítását szolgálja vagy az önmagának okozott kártól óvja meg. A paternalizmus elméleti tartalmát azonban – annak ellenére, hogy gyakran hivatkoznak rá – ritkán vázolják fel a fogyasztóvédelmi tárgyú munkák. Ez az elv azonban elméleti tisztázást igényel, mert a gyakorlatban szükség van egy koherens elvi alapra, amely vezérfonalat nyújt a jogalkotó illetve a jogalkalmazók számára, hogy a jog segítségével miképpen kezeljék a felmerülő problémákat.⁷

E tanulmány ezért az első részében felvázolja, mit értünk paternalizmus alatt, mi a tartalma ennek az igazolási elvnek általában, majd a második részében arra próbál választ találni, hogy a fogyasztóvédelemnek melyek azok a speciális elemei, amelyek igénylik az állam paternalista alapokon nyugvó, az állampolgárok autonómiájába történő beavatkozását. A fogyasztóvédelemmel összefüggésben ugyanis az állam szerepvállalásával kapcsolatos vélemények szerteágazóak, nincs egyetértés sem az igazolhatóságát, sem a határait illetően.

1. ÁLLAM A GONDOSKODÓ SZÜLŐ SZEREPÉBEN:

A PATERNALIZMUS FOGALMA ÉS VÁLTOZATAI

Mielőtt belekezdenék a paternalizmus tárgyalásába, Joseph Raz angol jogfilozófus gondolataival indítanék. Raz az (állami) autoritás természetének tisztázása során arról is ír, hogy melyek azok a feltételek, amelyek fennállása esetén az egyén észszerűen beláthatja, hogy az állam által szolgáltatott kötelező erejű indokoknak engedelmeskednie kell, azaz amelyek teljesülése esetén az állampolgár észszerűen beláthatja, hogy az állam indokoltan korlátozza autonómiáját.

Raz két alapvető tézisben fogalmazza meg ezeket a feltételeket. Az egyik tézis az úgynevezett függőségi tézis (*dependence thesis*), amely szerint az egyének akkor indokoltan elfogadnia, hogy az állam az autonómiáját korlátozza, ha az állam által kibocsátott autoritatív rendelkezés tartalma azon indokok, érdekek és körülmények

6 Lásd uo. 59.

7 Az Egyesült Államokban például a fogyasztók eladósodásának problémája jelentett tesztet arra vonatkozóan, hogy az állami beavatkozás és az egyéni autonómia közötti feszültséget hogyan oldjuk fel. (Lásd az erre vonatkozó elemzést például Nick Huls: *Consumer Bankruptcy: A Third Way Between Autonomy and Paternalism in Private Law*, *Erasmus Law Review*, 2010/3, 7. Magyarországon szintén alapvető problémaként vetődött fel ez a téma az úgynevezett deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződések megítélésének háttérében.

mérlegelésén alapul, amelyek eredetileg is a címzettekre vonatkoztak.⁸ Azaz egy állampolgárokat kötelező rendelkezés akkor lehet igazolt, ha az az állampolgár érdekeinek, körülményeinek mérlegelésén alapul, tekintetbe veszi a címzettek sajátos körülményeit, és nem a rendelkezést kibocsátó önkényes elképzeléseit tartalmazza.

A másik feltételt az úgynevezett normál igazolási tézisben (*normal justification thesis*) ragadja meg Raz. E szerint az egyén számára akkor lehet észszerű az állam rendelkezésének engedelmeskedni, ha valószínűsíthető, hogy magatartása inkább megfelel a rá vonatkozó érdekeknek és körülményeknek, ha az állam utasításait követi, mintha saját maga tenné mérlegre érdekeit és körülményeit, majd autonóm módon döntene.⁹ Tehát az államnak valószínűsítene kell, hogy ő kompetensebb módon képes polgárai érdekeit és körülményeit mérlegre tenni és helyettük dönteni, mint az állampolgárok maguk.

Talán léteznek olyan szituációk, amikor az állampolgár számára „könnyebb” belátni, hogy a fenti két tézis teljesült, azaz észszerű engedelmeskednie, mert az állam/jogalkotó több információval rendelkezik az adott kérdésben és kompetens módon képes az összes releváns körülmény mérlegre vételével általánosan meghatározni a helyes magatartást. Azonban az életünknek vannak olyan szférái, amelyekben nem egyeznénk bele, hogy az állam határozza meg helyettünk a helyes magatartást, mert úgy gondoljuk, hogy jogunk van saját magunk határozni bizonyos kérdésekben. Ebbe a körbe tartoznak azok az esetek például, amelyek meghatározóak az identitásunk, a családi életünk, a magánéletünk alakítása szempontjából. A paternalizmus igazolhatósága függ attól, hogy az élet milyen területeit érinti és milyen a beavatkozás „intenzitása”.

Amikor a paternalizmus fogalmát meghatározom, többek között Joel Feinberg és Cserne Péter megállapításaira támaszkodom. A paternalizmus a jog világában a szabadság korlátozásának igazolását nyújtó elvek készletét tartalmazza és több változata is megjelenik.

Egy személy szabadságának korlátozása abban az esetben alapul paternalista elveken, ha a korlátozást az „egyén iránti jóakarattal motiválja”¹⁰, amely során a paternalista nem veszi tekintetbe az egyén éppen fennálló preferenciáit.¹¹ További indoka az autonómia paternalista korlátozásának, hogy annak érdekében történik, hogy az

8 Joseph Raz: *Authority*, New York, New York University Press (1990) 125.

9 Lásd uo. 129.

10 Cserne (2006): i. m. 53.

11 Lásd uo. 53.

egyént az önmagának okozott kártól megvédjük vagy az egyént a saját (általa esetleg fel nem ismert) érdekeinek megfelelő cselekvésre ösztönözzük.¹²

„A paternalizmus erkölcsi érdekessége két érték: a szabadság és a jóakarát szembenállásából származik.”¹³

A paternalizmus hátterében az a megfontolás áll, hogy az állam a szülőhöz hasonlóan veszi védelmébe polgárai érdekeit és beleegyezésük hiányában is kötelezheti azért, hogy megóvja őket a saját maguknak okozott kártól, vagy abból a célból, hogy arra ösztönözze őket, hogy az érdekeiknek megfelelően cselekedjenek.¹⁴ Azonban felmerül a kérdés, hogy az állam milyen keretek között kezelheti „gyermekként” saját polgárait. A paternalizmus szélsőséges megnyilvánulásai (pl. ha az állam teljesen döntésképtelen személyként tekintene polgáraitra, akik képtelenek meghozni az életükkel kapcsolatos legtriviálisabb döntéseket is), nyilvánvalóan sértenék az emberi méltóságot, az önmeghatározás szabadságát. Azonban azt is be kell látnunk, hogy bizonyos esetekben indokolt lehet az egyén magánszférájába történő paternalista célú állami beavatkozás. Bizonyos bűncselekmények elkövetésekor a sértett beleegyezése még abban az esetben sem jelent büntethetőséget kizáró vagy korlátozó indokot, ha a sértett teljesen cselekvőképes valamint „akarattnyilvánítása önkéntes, komoly és félreérthetetlen.”¹⁵ A magyar jogban sem lehetséges például, hogy beleegyezzünk saját életünk elvételébe. A polgári jogban szintén ismeretes az a szabály, amely szerint a jogképességet korlátozó jognyilatkozat semmis.¹⁶ Ennek értelmében a jog nem engedi, hogy valaki például lemondjon emberi méltóságáról és aláírjon egy szerződést, amelyben rabszolgának adja el magát.¹⁷

Miért nem lehetséges, hogy a fent említett esetekben az egyén saját maga mérlegelhesse körülményeit, céljait és érdekeit, majd szabadon dönthessen sorsáról? Milyen megfontolás, belátás húzódik meg az állam paternalista normái mögött? A legmegfelelőbb ezt a belátást Herbert Hart szavaival fogalmazhatjuk meg: „Nem vitás [...], hogy ma már sokkal kevésbé hisszük, hogy saját érdekeiket az egyének maguk ismerik legjobban, s hogy egyre inkább tisztában vagyunk azzal a rengeteg tényezővel, amely csökkenti a szabadnak tűnő választásnak vagy beleegyezésnek tulajdonított jelentőséget. Eljuthatunk a választásig, illetve beleegyezésig kellő

12 Joel Feinberg: *Társadalomfilozófia*, Budapest, Osiris Kiadó (1999) 71.

13 Cserne (2006): i. m. 59.

14 Lásd uo. 71.

15 Blaskó Béla: *Magyar büntetőjog. Általános rész*, Budapest-Debrecen, Rejtjel Kiadó (2013) 253.

16 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, 2:1 § (2) bekezdés.

17 Feinberg: i. m. 72. Ahogy Mill fogalmaz: „A szabadság elve nem kívánhatja, hogy az embernek szabadságában álljon nem szabadddá lenni. A szabadság elidegenítésének megengedése nem szabadság.” Mill: i. m. 214.

gondolkodás vagy a következmények felismerése nélkül, vagy akár pusztán futó kívánságok alapján is. Vagy lehetséges ilyen döntésre jutni olyan különféle nehézségek közepette, amelyek valószínűleg elhomályosítják az ítéletet, vagy belső lelki kényszer hatása alatt, vagy éppen olyan nehezen bizonyítható külső nyomásra, amely nem állná ki a bírósági bizonyítás problémáját.¹⁸

A magatartások paternalista korlátozása mögött tehát az emberi viselkedés empirikusan vizsgálható és feltárható jellemzője húzódik meg: olyan emberkép tárható fel a paternalizmus mögött, amely az egyén „esendőségét” hangsúlyozza.¹⁹ Tehát arról próbál meggyőzni minket, hogy a valóságban a cselekvőképes és a teljes belátási képességgel bíró ember sem mindig képes a szintiszta racionalitás talaján állva mérlegelni az őt érintő körülményeket, az érdekeit és magatartásának lehetséges következményeit. A választásainkat befolyásolhatják rajtunk kívül álló tényezők, amelyek torzíthatják az adott döntési szituációra vonatkozó rálátásunkat. Ennek következtében hozhatunk olyan döntéseket, amelyek nem szolgálják az érdekeinket, vagy amellyel saját magunknak kárt okozunk. Ilyen esetekben észszerű lehet egy „harmadik fél”, (például az állam) közreműködését igénybe venni, aki képes az egyénekre vonatkozó indokokat objektíve, semleges nézőpontból mérlegre tenni és megállapítani, kötelezővé tenni azt a magatartást, amely az egyén javát szolgálja.

Természetesen az a tény, hogy az egyének nem mindig képesek a racionális mérlegelésre, önmagában nem lehet elégséges indok arra, hogy az állam korlátozza a döntési szabadságot. Az autonómia paternalista alapú korlátozásának igazolása szempontjából további tényezőket szükséges mérlegre tenni. Az egyik fontos tényező a döntés vagy választás észszerűsége (mennyi kockázatot vállal az illető a döntésével), a másik pedig az önkéntessége.

Az észszerűség „mérésére” Feinberg ajánl egy „tesztet”, amely segítségével elvileg meg lehet ítélni, hogy észszerű kockázatot vállal-e az egyén a döntésével. Ez a teszt a következő szempontokat kínálja: megvizsgálható egyrészt az a kérdés, hogy mennyire valószínű, hogy kárt okoz az egyén önmagának és mennyire komoly a lehetséges kár. További szempontként jöhet szóba annak vizsgálata, hogy mennyire értékes az a cél, amelyet az egyén el akar érni és mennyire valószínű, hogy a célt a kockázatvállalással meg tudja valósítani. Nem hagyható figyelmen kívül az

18 H. L. A Hart: *Jog, szabadság, erkölcs*, Budapest, Osiris Kiadó (1999) 43.

19 Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy a viselkedéstudományok megállapításai az emberi magatartások sajátosságairól rendkívül fontos szerepet játszanak abban, hogy megállapíthassuk az egyéni autonómiába történő állami beavatkozás helyes célkitűzéseit és eszközeit. Lásd Bencze Máttyás, *A viselkedéstudományok eredményeinek felhasználhatósága a fogyasztóvédelmi szabályozásban* című, ebben a kötetben megjelent tanulmányát.

sem, hogy a kockázat mennyire elkerülhetetlen, hogy léteznek-e olyan alternatív választási lehetőségek, amelyek kevésbé jelentenek kockázatot.²⁰ Természetesen ez a teszt sem kínál egyetlen helyes megoldást minden kérdésben, hiszen ahogy állítottuk, választásainkat befolyásolják külső tényezők (érzelmeik vagy ismeretek hiánya például), és a céljaink értékességének megítélése is részben szubjektív megfontolásokon alapul.

Ugyanez elmondható a választásaink önkéntességének kérdéséről. Nem beszélhetünk olyan döntésről, amely teljes mértékben önkéntelen és olyanról sem, ami teljes mértékben önkéntes. Döntéseink a két szélsőséges helyzet között helyezkednek el.²¹ Ilyen „viszonyok” között kell megtalálni az állami beavatkozás helyes irányait.

A fenti szempontoknak megfelelően felvázolható a paternalizmusnak többféle, egymással szembeállítható irányvonala is. Ebben a tanulmányban a Cserne Péter által alkalmazott szembeállításokat vázolom, ebből is azt, amely a fogyasztóvédelem szempontjából releváns lehet.

Egyrészt a gyakorlatban megjelenhet az úgynevezett kemény és puha paternalizmus. Az utóbbi azt jelenti, hogy olyan cselekvéseket és döntéseket korlátoz az állam, amelyek nem teljesen önkéntesek vagy információhiányban „szenvednek” (azaz nem kellően tájékozottak). A kemény paternalista beavatkozás azt jelenti, hogy olyan magatartásokat korlátoz az állam, amely önkéntesnek, autonómnak számítanak. A paternalizmus igazolása szempontjából természetesen a kemény paternalizmus vet fel hangsúlyosabban igazolási kérdéseket.²²

Másrészt beszélhetünk direkt és indirekt paternalizmusról. Ez a megkülönböztetés a szerződési jogban, tehát a fogyasztóvédelmi jogban is rendkívül releváns. Az előbbi azt jelenti, hogy kizárólag a saját magának kárt okozó fél szabadságát korlátozza az állam, míg az utóbbi a másik fél szabadságának korlátozását is magában foglalja: az állam megtilt vagy előír valamit az egyik félnek, hogy a másik fél érdekeit előmozdítsa.²³ Ebben a megközelítésben – véleményem szerint – a szabadság korlátozásának előbbi formája esetén (tehát akkor, amikor a beavatkozást azzal indokolja az állam, hogy az egyént megóvja a saját magának okozott kártól), a jogalkotótól szigorúbb igazolást várunk el, mint a korlátozás második esetében,

20 Feinberg: i. m. 73.

21 Lásd uo. 75-75.

22 Lásd Cserne (2006): i. m. 54.

23 Lásd uo. 53.

amikor az egyik fél számára ír elő kötelezettséget, hogy a másik érdekeit előmozdítsa. Tipikusan ide tartozhatnak azok az esetek, amikor a szolgáltató vagy kereskedő szabadságát korlátozza az állam annak érdekében, hogy a fogyasztóval szemben ne járhasson el tisztességtelen módon. Mill ide sorolja például a hamisítás esetét vagy azt, amikor a munkáltatót kötelezi a jogalkotó az egészséges és biztonságos munkakörnyezet biztosítására. Mill szerint léteznek olyan társadalmi célok, amelyek indokolják, hogy a kereskedelmi viszonyokat az állam ellenőrzése alatt tartsa, hiszen a kereskedelem alapvetően társadalmi tevékenység, amely érinti más emberek, a közösség érdekeit is.²⁴ A tisztességtelenség, az erőfölénnyel való visszaélés lehetősége racionális alapot nyújt az állami beavatkozás igazolására.

Alapvetően tehát a paternalizmus azon formájának igazolhatósága, amely az egyén szabadságát abból az indokból korlátozza, hogy megóvja őt a saját magának okozott kártól, attól függ, hogy bizonyos szituációkban az egyének mennyire képesek észszerűen és önkéntesen dönteni. Ennek elemzése persze a jogalkotótól empirikus vizsgálatok elvégzését igényli²⁵, amelynek tapasztalatait általános szabályok formájában kell rögzítenie és az adott terület által érintett címzettek teljes körére vonatkozóan kell kötelezettségeket megállapítania. Ez azonban maga után vonja azt, a jogi szabályozást természeténél fogva jellemző problémát, hogy a jogszabályok általános, absztrakt fogalmakat tartalmaznak, ennek köszönhetően pedig egyszerre „túl tág” és „túl szűk” a hatókörük. Ez azt jelenti, hogy a szabályok absztrakt megfogalmazásuk miatt a címzettek egy bizonyos körére vonatkoznak, amelyen belül biztosan lesznek olyanok, akikre a szabály mögöttes igazolása nem terjed ki.²⁶ Vagyis a jogszabályba foglalt kötelezés olyan címzettek szabadságát is korlátozni fogja, akik „nem szorulnak paternalista támogatásra”.²⁷ A jogalkotás során ez a probléma nem küszöbölhető ki teljes mértékben, ezért a paternalizmus igazolása szempontjából az lesz a legfontosabb követelmény, hogy a jogalkotó megtalálja a szabadság korlátozásának észszerű indokát, valamint az egyensúlyt a szabadság tisztelete és a korlátozásának szükségessége között.

A következő részben azt vizsgáljuk meg, hogy a paternalizmus milyen felfogása lehet a megfelelő válasz a fogyasztóvédelem területén felmerülő problémákra.

24 Mill: i. m. 199.

25 A kortárs jogi és közgazdaságtani szakirodalomban azt hangsúlyozzák, hogy a jogalkotó számára rendkívül hasznos megalapozást nyújthatnak ebben az elemzésben a már említett viselkedéstudományok empirikus vizsgálatainak eredményei. Lásd például Cserne Péter: Paternalism – methodological problems of an economic analysis, *Hungarian Association for Law and Economics. Working Papers*, 2008/8, 5.

26 Lásd Gyórfi Tamás, M. Tóth Balázs: A diszkrimináció tilalma. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest, Századvég (2009) 2516-2529.

27 Cserne (2006): i. m. 59.

2. A PATERNALIZMUS IGAZOLHATÓSÁGA A FOGYASZTÓVÉDELEM TERÜLETÉN

Hadd kezdjem e tanulmány második részét is Mill gondolataival! „[...] a kereskedelembe való beavatkozással kapcsolatban vannak olyan kérdések, amelyek lényegileg összefüggenek a szabadsággal – [...] röviden minden olyan eset, amelyben a beavatkozás célja az, hogy valamely áru beszerzését lehetetlenné tegye vagy legalábbis megnehezítse. Az ilyen beavatkozások a vásárló – s nem a termelő vagy az eladó – szabadságát sértő intézkedéseként kifogásolhatók.”²⁸ Mill tehát abból indul ki, hogy a szabadság minden olyan korlátozása, amely arra épül, hogy az egyént megóvja a saját magának okozott kártól, igazolhatatlan.

A paternalizmus elvi tartalmának vizsgálata után rátérhetünk a fogyasztóvédelem területén alkalmazott paternalizmus sajátosságaira és igazolására. A 2013. évi V. törvény, a Polgári Törvénykönyv 6:59. §-a a szerződési szabadság elvét rögzíti. Az (1) bekezdés szerint a felek szabadon köthetnek szerződést, és szabadon választhatják meg a másik szerződő felet. A (2) bekezdés alapján a felek szabadon állapíthatják meg a szerződés tartalmát. A szerződéseknek a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó szabályaitól egyező akarattal eltérhetnek, ha e törvény az eltérést nem tiltja.

A Polgári Törvénykönyv az egyéni autonómia tiszteletének elvéből indul ki, amikor rögzíti a szerződési szabadság elvét. A szabadság fogalma természetesen rendkívül komplex tartalommal bír, amelynek elemzésére ebben a tanulmányban nem kerülhet sor. Azonban két fontos állítást rögzíthetünk. Az egyik az, hogy egy politikai közösség kontextusában a szabadság fogalmának részét képezi, hogy az egyének a magánszférájuk területén a jó életről alkotott felfogásukat maguk alakíthatják ki, saját maguk tűzhetik ki az életüket formáló célokat és autonóm módon törekedhetnek azok megvalósítására anélkül, hogy az állam a szabadságukat korlátozó előírásokkal korlátozza őket. Azaz hogy „bizonyos dolgokban sérthetetlenséget élvezzenek”.²⁹ Az autonómia (a szabadság) e dimenziójának nagyon fontos része, hogy az egyének olyan formájú és tartalmú szerződéseket köthessenek, amelyek előmozdítják érdekeiket, céljaik megvalósítását.

Az sem kétséges, hogy bizonyos keretek között ez a szabadság korlátozható, de az államnak megfelelő igazolást kell nyújtania, ha az egyéni autonómia gyakorlásának törvényben határokat szab. A Polgári Törvénykönyvhöz fűzött indoklás szerint „a magánautonómia egyik legfontosabb következménye a szerződési szabadság

28 Mill: i. m. 200.

29 Mill: i. m. 41.

elve. A magánjognak ezt a pillérét csak ott és annyiban indokolt korlátozni, ahol és amennyiben ez a szociális igazságosság követelménye érdekében elengedhetlenül szükséges, a piaci verseny szabadságának feltételei között pedig még lehetséges.” Az indokolás tágan fogalmaz az igazolás kereteit illetően. Az a kérdés, hogy mit követel meg a szociális igazságosság és hogy milyen korlátozás engedhető még meg a piaci verseny szabadságának keretei között, elméleti viták keresztüzében áll.

Az Alkotmánybíróság a rendszerváltást követő években állást foglalt abban a kérdésben, hogy a szerződési szabadság elvét milyen keretek között korlátozhatja az állam. A 13/1990. (VI. 18.) számú határozatában az Alkotmánybíróság kijelenti, hogy a szerződési szabadság szerves része a piacgazdaságnak, azonban léteznek olyan esetek, amikor jogszabályban meg lehet határozni a szerződések tartalmi elemeit a felek beleegyezésétől függetlenül.³⁰

A 32/1991. (VI. 6.) számú határozatában pedig a szerződési szabadság állami korlátozásával kapcsolatban kifejtette, hogy a szocialista tervgazdálkodásról a piacgazdaságra való áttérés nem jelenti azt, hogy az állam teljesen kiszorul a magánjogi viszonyokból. El kell ismerni ugyanis, hogy létezhetnek olyan esetek, amikor a közérdek bizonyos szempontjai indokolhatják a szerződési szabadság háttérbe szorulását. Ilyen területek például a versenykorlátozás, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés megakadályozása, a környezet- vagy a fogyasztóvédelem. Az Alkotmánybíróság szerint a magánjogi jogviszonyokban megteremthető a magánjogi és a közjogi elemek egyensúlya. Ennek az egyensúlynak a megléte vagy hiánya a releváns abból a szempontból, hogy az állami beavatkozás alkotmányosan igazolható-e vagy sem. Az egyedi esetekben a bíróság feladata, hogy mérlegre tegye az adott szerződés sajátos körülményeit, és megítélje, az egyensúly felbomlott-e. Társadalmi méretű változások esetén a törvényhozónak kell mérlegelnie a releváns körülményeket, hogy általános szabályt alkosson a probléma megoldása érdekében.³¹

A 35/1994. (VI. 24.) számú határozatában pedig az Alkotmánybíróság azt az álláspontot fogadta el, hogy a testület nem bírálhatja felül a kormány és a törvényhozó hatalom által kialakított gazdaságpolitikai célokat, a piacgazdaság tartalmát képező elméleti irányvonalakat nem értékelheti alkotmányossági szempontból. A piacgazdaság elveit és a verseny szabályait sértő rendelkezéseket abban az esetben bírálhatja felül, ha azok nyilvánvalóan és fogalmilag ellentétesek az államcélal, nincs észszerű indokuk.³²

30 Az Alkotmánybíróság 13/1990. (VI. 18.) számú határozata.

31 Az Alkotmánybíróság 32/1991. (VI. 6.) számú határozata.

32 Az Alkotmánybíróság 35/1995. (VI. 24.) számú határozata.

A fogyasztóvédelem az a terület, amelyben az autonómia korlátozása erőteljesen megnyilvánul, és ez a korlátozás, ahogy az az élet más területein is, igazolásra szorul, nem magától értetődő. Ahogy már említettem, ezen a területen a szabadság, illetve a szerződési szabadság korlátozásának igazolási hátterét a jogi paternalizmus elvi tartalmának kidolgozásával tehetjük világosabbá. Megalapozható-e és ha igen, hogyan alapozható meg az az „egyensúly” a közjogi és a magánjogi elemek között a fogyasztói szerződések területén?

Természetesen a fogyasztóvédelem fogalmának sokféle értelmezését lehet adni. E tanulmány szempontjából azt a fogalmat tekintem mérvadónak, amely a fogyasztóvédelmet a fogyasztói döntéshozatal védelmeként definiálja.³³ A paternalista állami beavatkozás igazolhatóságának szempontjából a fogyasztók azon tulajdonsága releváns, hogy képesek önállóan igényeket formálni, az érdekeiket, sajátos körülményeiket felismerni és mérlegre tenni, majd e mérlegelés alapján döntést hozni.

A fogyasztóvédelem területén a paternalista állami beavatkozás alapjaként olyan tényezőket említenek, amelyek fennállása empirikus vizsgálatokkal kimutatható:

a) *Információs aszimmetria*: ezek az érvek azt hangsúlyozzák, hogy a fogyasztók nem rendelkeznek elégséges információval a termékekről és szolgáltatásokról, amelynek következtében saját magukra nézve káros döntéseket hozhatnak.

b) *Korlátozott racionalitás*: a korlátozott racionalitás érve arra a problémára mutat rá, hogy még ha a fogyasztó ismeri is a termék vagy szolgáltatás tulajdonságaival kapcsolatos információkat, akkor is előfordulhat, hogy magára nézve előnytelen döntést hoz, mert döntéseiket a racionális érveken túl érzelmek, pszichológiai tényezők is befolyásolják.

c) *Erőfölény*: a piacgazdaság működése során a szolgáltatók, kereskedők előnyösebb pozícióban vannak, amelynek következtében előnytelen feltételeket kényszeríthetnek a fogyasztókra.³⁴

A három probléma összekapcsolódik, nem választható el egymástól. Mivel a fogyasztók alapján véve kevesebb információval rendelkeznek a termékekről és szolgáltatásokról, a szolgáltatók tisztességtelen előnyök szerzése érdekében kihasználhatják, hogy a fogyasztók velük szemben hátrányosabb helyzetben

33 Balogh Virág: Fogyasztóvédelem, szabályozás, hatékonyság, *Iustum Aequum Salutare*, 2012/3-4, 9.

34 Szalai: i. m. 216.

vannak. A Kúria 2/2011. (XII. 12.) számú PK véleményében is a fent felsorolt indokokat tartja a fogyasztóvédelem alapjának: „a kötelmi jogban fősabályként érvényesülő diszpozitivitás alól kivételt jelentő, a szerződési szabadságot korlátozó kogens fogyasztóvédelmi magánjogi szabályok léte abból a felismerésből ered, hogy bizonyos kötelmi jogi relációkban a szerződő felek személyében meglévő lényeges különbségek (eltérő szakmai ismeretek, eltérő információk a szerződés tárgyáról stb.) olyan gazdasági-szakismereti egyensúlytalanságot eredményezhetnek, ami szükségessé teheti a gyengébb szerződéses alkupozícióban lévő fél védelmét.”³⁵

A fogyasztóvédelem területén azonban különböző elméleti álláspontok körvonalazódnak az állami beavatkozás szükségességével kapcsolatban.

A 21. században az egyre gyorsuló technikai fejlődés, az internet világában ismét felmerül a kérdés, hogy a fogyasztók döntéseinek, választásainak korlátozása vagy befolyásolása igazolható-e. A tény, hogy a 21. században a társadalom szinte minden tagja képes rendkívül gyorsan nagy mennyiségű információhoz jutni, újra felveti a fogyasztóvédelmi szabályok relevanciáját.³⁶

Szalai Ákos álláspontja szerint – kiindulva abból a tényből, hogy a technikai fejlődésnek megfelelően a fogyasztók már nincsenek „elhagyatott” helyzetben, ha a választott termék vagy szolgáltatás nem felel meg az igényeiknek – hibás az az általános elképzelés, hogy a piacgazdaság területén felmerülő problémákra minden esetben az állami beavatkozásban látjuk a megoldást. Véleménye szerint, amikor a piac működése során (a fogyasztói szerződések terén) felbukkanó problémákra a fent tárgyalt, klasszikus fogyasztóvédelmi indokok felsorakoztatásával az állami beavatkozás mellett foglalunk állást, nem vesszük tekintetbe, hogy a helytelen fogyasztói döntésekből és választásokból eredő problémák állami beavatkozás nélkül is korrigálhatók és a piac működésébe beépültek olyan mechanizmusok, amelyek kiigazítják az irracionális fogyasztói döntéseket.³⁷ Szalai ezen kívül több olyan érvet is említ, amelyek az állami beavatkozás ellen szólnak, és leginkább annak hatékonyságát kérdőjelezzik meg.

Ebben a tanulmányban ezzel szemben amellet érvelek, hogy az Alkotmánybíróság fent említett döntéseiben kifejtett álláspontja az „egyensúlyról” tartható és az egyensúly megteremthető. Véleményem szerint a rohamtempóban fejlődő technika

35 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződések érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről.

36 Norman Silber: From The Jungle to the Matrix: The Future of Consumer Protection in Light of its Past. In: Jane K. Winn (ed.): *Consumer Protection in the Age of the Information Economy*. Aldershot, Ashgate Publishing Limited (2006) 24.

37 Szalai: i. m. 216.

világában sem mondhatunk le a fogyasztóvédelmi szabályozásról. A fejlődés nem érvényteleníti azokat az indokokat, amelyek alátámasztották a fogyasztóvédelmi szabályozás igényét. Köztudott, hogy az előnyös tulajdonságai mellett az internet például problémákat is rejt magában. Egyrészt az internet által közvetített iszonyú mennyiségű információ befogadása és teljes feldolgozása, megértése nem várható el az átlagembertől. Másrészt semmi sem garantálja, hogy az interneten mindig valós információhoz jutunk. Harmadrészt pedig az emberi természet sajátosságai nem tűnnek el a technikai fejlődés következtében. „Az emberek esendő döntéshozók, akik a statisztikai adatok racionalitását figyelmen kívül hagyva gyakran nem tudatos motívumok alapján döntenek, és ha a tudatalatti reakciók érvényesülnek, a racionális állítások hatástalanok lesznek.”³⁸ A paternalizmusnak egy olyan felfogását kell támogatnunk tehát, amely az autonómia és a korlátozás szükségessége közötti egyensúly megteremtésének elvi alapjait rögzíti. Úgy gondolom, hogy az úgynevezett libertariánus paternalizmus elméletének keretein belül megteremthetjük ezt az egyensúlyt.

A libertariánus paternalizmus elmélete természetesen nem ismeretlen a fogyasztóvédelmi szakirodalomban és azon kívül sem. A paternalista elméletnek ezt a változatát Cass Sunstein és Richard Thaler dolgozta ki, amelynek első lépése egy általuk 2003-ban írt tanulmány volt, amely a „Libertarian Paternalism is Not an Oxymoron” címet viseli. David Cameron az Egyesült Királyság korábbi miniszterelnökének egyik beszédében is felfedezni vélték a libertariánus paternalizmus alapelemeit. A National Family and Parenting Institute rendezvényén előadott beszédében valóban fel is vázolta ezeket az elemeket, amikor az új politikai irányvonalakat és jogalkotási koncepcióját vázolta.³⁹ Abból a feltevésből indult ki, hogy az állam nem kényszerítheti az állampolgárait meghatározott életformák vagy választások kialakítására, de az állam nem is lehet közömbös a polgárok válaszaival kapcsolatban. Olyan politikai célkitűzéseket kell kialakítani, amelyek e két érték közötti egyensúlyt kialakítják. Egyrészt elvetette azt az álláspontot, hogy az állam totálisan kivonuljon a magánszférához tartozó viszonyokból (*amoral indifference*), de azt is, hogy az maximálisan az irányítása alá vegye a társadalmat (*coercive social engineering*). A politikának be kell avatkoznia a társadalmi viszonyokba anélkül, hogy a kényszer eszközeivel élne. „Egy szóval, az új politika nem a hatalom, hanem a meggyőzés nyelvével beszél.”⁴⁰

38 Adrian Kuenzler: *Restoring Consumer Sovereignty*, Oxford, Oxford University Press (2017) xxviii.

39 David Cameron beszéde a National Family and Parenting Institute rendezvényén. [Elérhető: <https://www.theguardian.com/politics/2006/jun/20/immigrationpolicy.socialexclusion> (letöltés dátuma: 2018. január 26.)]

40 Lásd uo.

A libertariánus paternalizmus arra a belátásra épít, hogy az emberek az esetek nagy többségében nem képesek preferenciáikat és érdekeiket tisztán a racionalitás talaján állva meghatározni és mérlegelni. A választásaink során minden esetben a háttérben mozognak pszichológiai tényezők, érzelmek, amelyek hatást gyakorolnak a döntéseink kimenetelére, emiatt pedig hajlamosak vagyunk olyan döntéseket hozni, amelyek hátrányosak számunkra.⁴¹ Thaler elmélete azzal vált népszerűvé, hogy a közgazdaságtani elemzések kiindulópontjává a valós emberi tulajdonságok vizsgálatát tette. Ezen elmélet feltevése, hogy az embert és az emberi magatartásokat úgy kell vizsgálni, ahogy azok a valóságban megnyilvánulnak: az ember nem olyan, amilyennek a klasszikus közgazdaságtani elméletek ábrázolják, azaz nem mindig racionális alapon, külső befolyás nélkül önállóan dönteni képes cselekvő. Az ember esendő, tele van gyengeségekkel, irracionális érzelmekkel, amelyek erőteljesen befolyásolják a választásait.⁴² Thaler célja az volt, hogy az embert jellemző „gyengeségeket tegye a közgazdaságtan új elméletének vizsgálati tárgyává.”⁴³ A libertariánus paternalizmus kiindulópontja tehát, hogy e tényezőket az állami szabályozásban nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a beavatkozás helyes útvonalait keressük.⁴⁴

A libertariánus paternalizmus tehát arról próbál minket meggyőzni, hogy azokban az esetekben, amelyekben nagy az esély arra, hogy az egyének saját magukra nézve káros döntéseket hoznak, igazolható az állami beavatkozás. Egyrészt ezekben az esetekben az állam legitim módon „terelheti,” befolyásolhatja az egyén választásait olyan irányba, amely a jólétét növeli, tehát mindenképpen az egyén sajátos körülményeit figyelembe véve és mérlegre téve, a számára legelőnyösebb opció választására kell „ösztönözni” (*paternalizmus*). Másrészt pedig biztosítani kell az egyén számára azt a lehetőséget, hogy kilépjen az állami szabályozás vagy az állami intézmény által kialakított rendszerből: meg kell adni számára a lehetőséget, hogy ne válassza azt a lehetőséget, amelyet az állam például törvényben vagy más rendelkezésben meghatározott (*libertarianizmus*).⁴⁵

41 Cass Sunstein, Richard Thaler: Libertarian Paternalism Is Not An Oxymoron. *The University of Chicago Law School, John M. Olin Law & Economics Working Paper No. 185*. Public Law and Legal Theory Working Paper No. 43. (2003) 3.

42 Lásd a tanulmány elején említett franciaországi eseményt.

43 Misbehaving: The Making of Behavioural Economics by Richard H. Thaler Review – Why Don't People Pursue Their Own Best Interests? [Elérhető: <https://www.theguardian.com/books/2015/jul/04/misbehaving-making-behavioural-economics-richard-h-thaler-review-nudge> (letöltés dátuma: 2018. január 12.)]

44 Lásd Bencze: i. m.

45 Sunstein, Thaler: i. m. 3.

A fenti elvi alapok gyakorlatban történő megvalósítását Thaler és Sunstein azzal illusztrálja, hogy milyen lehetőségei vannak a munkáltatónak arra, hogy a munkavállalóikat bizonyos típusú megtakarítási programban való részvételre ösztönözze. Két lehetőség kínálkozik. Az egyik az úgynevezett opt-in verzió, amely során a munkavállaló számára kijelölik a megtakarítási konstrukciót, amelynek feltételeiről tájékoztatják a munkavállalót, aki dönthet arról, hogy megfelel-e számára az adott konstrukció és vállalja-e az abban foglalt kötelezettségeket. A másik lehetőség a munkáltató számára az, amikor kiválaszt egy adott konstrukciót, amelybe a megfelelő tájékoztatás mellett munkavállalóit automatikusan belépteti. A munkavállalóknak azonban lehetősége van kilépni a munkáltató által választott konstrukcióból. Empirikus kutatások kimutatták, hogy az utóbbi esetben magasabb az aránya azon munkavállalóknak, akik részt vesznek a számukra előnyösen kialakított megtakarítási programban.⁴⁶ Utóbbi megoldás jelenti a libertáriánus paternalizmus gyakorlatban történő megvalósítását: paternalista, mert a munkáltató a munkavállalók érdekeit mérlegelve kiválasztott egy bizonyos konstrukciót, amely számukra előnyös lehet, viszont kényszerrel nem tartalmaz az intézkedés, mert a munkavállalók szabadon kiléphetnek belőle.

A libertáriánus paternalizmus egy ellenpéldája lehet az a törvény, amelyet az Alkotmánybíróság 1990-ben semmisített meg azzal az indokkal, hogy indokolatlanul korlátozza a szerződési szabadságot a fogyasztó hátrányára. A rendelkezés szerint annak a takarékbetéttel rendelkező személynek, aki nem kezdeményezte a szerződése módosítását, magasabb kamatozású betétje automatikusan alacsonyabb kamatú betétté minősült vissza. Az Alkotmánybíróság szerint, mivel a törvény nem biztosított lehetőséget arra, hogy a címzett fenntartsa korábbi betétjét, sérti a szerződési szabadságát. Különösen akkor megengedhetetlen a szerződésmódosítás ilyen módszere, amikor az egyik szerződő fél számára hátrányos, míg a pénzügyi szempontok számára előnyös feltételekkel valósul meg. A libertáriánus paternalizmusnak tehát lényegi eleme, hogy a választási lehetőségtől nem lehet megfosztani a szerződő feleket.

Nem állítom, hogy a libertáriánus paternalizmus minden gyakorlatban felmerülő problémára tökéletes megoldást kínál, azonban olyan körülmények között, amikor az egyének korlátozott racionalitással rendelkeznek és nincsenek birtokában a választásaikhoz szükséges elegendő információnak, nem irracionális, ha azt a megoldást választjuk, hogy az állam a „jóakarattal” nevében teremt olyan szituációt, amelyben az állampolgárok választásait az érdekeiknek megfelelő irányba tereli.

46 Sunstein, Thaler: i. m. 13-15.

Az állami autoritás igazolása – ahogy már Joseph Raz-nál is láttuk – nagyban függ attól, hogy az állam oly módon teremt kötelezettségeket, hogy rendelkezéseit a címzettekre vonatkozó indokok és érdekek mérlegelésével alakítja ki, nem pedig önkényes megfontolásokra alapozza. Ha az állam intézkedései mögött ez a racionálisan felismerhető igazolási háttér húzódik meg, akkor a paternalizmus puha változata nem tekinthető elvetendő állami reakciónak a fogyasztóvédelem területén.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jogelméleti és politikai filozófiai vizsgálódások egyik alapvető magyarázatra szoruló problémája az állami hatalom természete és annak elvi korlátai. Ebben a tanulmányban ezt a kérdést a fogyasztóvédelmi szabályozással összefüggésben elemeztem. A fogyasztóvédelem területén az egyéni autonómia állami korlátozása az úgynevezett jogi paternalizmus elvi keretei között valósul meg, és a legfontosabb kérdés, hogy „az állam meddig hagyja a piac hatását érvényesülni és mikor, milyen érdekek és értékek mentén érzi fontosságát az állami korlátozásnak, az állami beavatkozásnak.”⁴⁷ E dolgozatban emellett érveltem, hogy az állami beavatkozásnak vannak legitim indokai, a feladat inkább az, hogy a jogalkotó megtalálja a helyes egyensúlyt a beavatkozás szükségessége és a szabadság tisztelete között. Ehhez nyújt megfelelő elméleti keretet az úgynevezett libertariánus paternalizmus irányzata. A 21. században sem mondhatunk le a fogyasztóvédelmi szabályokról, inkább alkalmazkodni kell a technikai fejlődés által megjelenő új kihívásokhoz.

Jól kifejezik ezt a követelményt a következő sorok, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a modern világban nem kevésbé van szükség állami beavatkozásra és a törvények által nyújtott védelemre, mint száz évvel ezelőtt. „Ahogy az elemek táplálják energiával a gépeket, úgy funkcionálunk mi is a gazdaság hajtóerejeként oly módon, hogy a piaci folyamatoknak alávetve magunkat olyan dolgokat vásárolunk, amelyekre nincs is szükségünk. A fogyasztói kultúra csapdájába szorulva, csordaként terelve, hipnotizált állapotban hajszoljuk a média által reklámozott élvezeteket, miközben a rendszer folyamatosan fenntart bennünk egyfajta, a jelen pillanat valóságától elidegenedett öntudatlan, álomszerű állapotot.”⁴⁸ Ezt az állapotot jól illusztrálja e tanulmány elején említett franciaországi eset is. Azonban az állami beavatkozás igazolhatóságához természetesen az szükséges, hogy az a fogyasztók emberi méltóságát tisztelve, valóban a „jóakarát” háttérében valósuljon meg.

47 Bencsik András: *A fogyasztóvédelem közjogi keretei*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó (2016) 19.

48 John Shirley: *The Matrix: Know Thyself*. In: Karen Haber (ed.): *Exploring the Matrix: Visions of the Cyber Present*. New York, St. Martin's Press (2003). Idézi: Silber: i. m. 28.